

 [instagram.com/harmonija_knjige](https://www.instagram.com/harmonija_knjige)
 [facebook.com/harmonija_knjige](https://www.facebook.com/harmonija_knjige)
www.harmonijaknjige.rs

NASLOV ORIGINALA:
William Magnuson
For Profit: A History of Corporations

Copyright © 2022 by William Magnuson
This edition published by arrangement with Basic Books, an imprint of Perseus
Books, LLC, a subsidiary of Hachette Book Group, Inc., New York, USA.
All rights reserved.
Za izdanje na srpskom jeziku © Publik praktikum 2024

ZA IZDAVAČA:
Marko Sabovljević

UREDNIK:
Marina Sabovljević

PREVOD:
Mirjana Kefer

LEKTURA I KOREKTURA:
Lidija Cenić

DIZAJNER KORICE:
Siniša Subotić

ŠTAMPA:
Alpha print, Zemun

TIRAŽ:
1.000

IZDAVAČ:
Publik praktikum, imprint Harmonija
Dobrovoljačka 10/I, Zemun
office@publikpraktikum.rs
011/4202 544; 011/4202 545

GODINA IZDANJA:
2024

Sva prava su zadržana. Nijedan deo ove knjige ne
sme se kopirati ni prenositi u bilo kom obliku ili bilo
kojim sredstvima, elektronskim ili mehaničkim, uk-
ljučujući foto-kopiranje, snimanje ili bilo koji sistem
za skladištenje i pretraživanje informacija, bez pi-
smenog odobrenja izdavača.

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

ISBN 978-86-6152-261-1
COBISS.SR-ID 147656457

.....

VILIJAM
MAGNUSON

.....

**PROFIT
KAO
CILJ**

• ISTORIJA KORPORACIJA •

HARMONIA NIJA

Za Džejn

SADRŽAJ

UVOD	9
1. CORPUS ECONOMICUS	20
2. BANKA	39
3. AKCIJE	63
4. MONOPOL	91
5. MONTAŽNA LINIJA	125
6. MULTINACIONALNE KOMPANIJE	153
7. OTIMAČI	183
8. STARTAP	213
ZAKLJUČAK	249
ZAHVALNICE	272

UVOD

ČARLS DIKENS U *NIKOLASU NIKLBIJU* PRIČA PRIČU O AKCIONARSKOM društvu. Uverava nas da je ono od „ogromnog nacionalnog značaja”. Njegovo poslovanje doprineće „bogatstvu, sreći, udobnosti, slobodi i samom postojanju slobodnog i velikog naroda”. Poslanici najavljuju podršku. Na prvom sastanku pojavljuje se veliki broj investitora. Mnogo se očekuje od kompanije za pečenje i brzu dostavu vrućih mafina „Junajted metropolitan improved”.

„Sam naziv podići će vrednost akcija uz premiju”, uzvikuje jedan od direktora.

Stojeći na bini pred okupljenim investitorima, direktori započiju prezentaciju osudom velikih zala s kojima se suočava trenutna trgovina mafinima. Jedan od direktora kaže da je obišao kuće siromašnih u Londonu. „Nije našao ni najmanji trag mafina već samo nebrojene razloge koji su ga uverili da neke od ovih siromašnih osoba nisu probale mafin cele godine.” Drugi direktor, „ozbiljni gospodin polusveštenskog izgleda”, ustaje da detaljno opiše patnje takozvanih mafin-dečaka, dece koja na ulicama Londona prodaju ljudima mafine. „Izgleda da nesrećne dečake iz noći u noć šalju na vlažne ulice u najhladnijim razdobljima godine da satima lutaju po mraku i kiši – ili to mogu biti grad ili sneg – bez skloništa, hrane ili tople odeće; i neka javnost nikada ne zaboravi na ovu drugu tačku, da su mafini umotani i prekriveni toplom ćebadi, a dečaci potpuno neopremljeni i prepušteni sopstvenim bednim sredstvima. (Sramota!)” Govori izazivaju suze u očima okupljenih dama.

Srećom, nastavljaju direktori, „Junajted metropolitan” ima plan za rešenje ovog melanholičnog stanja stvari. Prvo, obećavaju direktori, zabraniće, pod pretnjom teških kazni, svako privatno trgovanje mafinima. Drugo, snabdevaće javnost mafinima prvoklasnog kvaliteta po nižim cenama. Konačno, postaraće se da kupovina

mafina i kolača bude „obavezna za sve klase zajednice”. Direktori objavljuju da su izneli predlog ovog zakona pred parlament.

Reči direktora ostavljaju dubok utisak na publiku. „Svi ti govori zajedno postigli su upravo ono što im je i bila namera, utuvili su u glave slušalaca da ne postoji spekulacija tako obećavajuća, ili istovremeno toliko hvale vredna, kao što je kompanija za pečenje i brzu dostavu vrućih mafina i peciva „Junajted metropolitan improved”. Jedan direktor šapuće kolegi da su govori doveli do povećanja vrednosti akcija kompanije dvadeset pet posto. Direktori prekidaju bučno navijanje i aplauze i bez odlaganja odlaze na ručak (koji će platiti kompanija).

Priča o kompaniji „Junajted metropolitan improved” predstavlja, jednom rečju, značajnu kritiku doba kapitalizma. Beskrupulozni rukovodioci, korumpirani političari, lakoverni investitori, dominantni monopoli – svi su tu. I jasno je gde su Dikensove simpatije. Jedan od direktora kompanije je glavni negativac romana Ralf Niklbi. Ali Dikensu nije stalo da se bavi filozofijom. Više ga zanima slikanje ljudi koji žive unutar zidova kapitalizma – velikih i zaboravljenih, bogatih i siromašnih, vlasnika i radnika – nego izgradnja velike teorije kapitalizma. Nije slučajno što je, da bi naslikao ovaj portret, odlučio da usmeri pažnju na korporaciju. Samo ako zaviri u unutrašnjost korporacije, ispita njen rad i otkrije njene metode, Dikens je mogao da obelodani velike sile koje je kapitalizam oslobodio. Dikens je znao da je priča o kapitalizmu, u stvari, priča o korporacijama.

OVA KNJIGA GOVORI O ISTORIJI KORPORACIJA I LJUDIMA KOJI SU IZA NJIH, od akcionara koji ih finansiraju do rukovodilaca koji njima upravljaju i zaposlenih koji ih održavaju. Kao takva, to je ljudska priča o raznolikoj grupi trgovaca, bankara i investitora koji su tokom vremena kreirali pejzaž moderne ekonomije. Ispunjena je pričama o bogatim, moćnim i genijalnim, ali i o beskrupuloznim, prevarantima i opakima. Upoznaćemo trgovce robljem i barone razbojnike, ali i naučnike i inovatore. Krenućemo od rimskih palata i stići do montažnih traka fabrika u Detroitu. Saznaćemo kako preduzeća funkcionišu i kako propadaju, šta čini odličnog vođu, a šta lošeg.

Ako postoji jedna konstanta u istoriji korporacija, to je da su one uvek imale ogroman uticaj na svetska dešavanja. U starom Rimu korporacije su pomogle da se rimska vojska transformiše u najefikasniju borbenu snagu poznatu čoveku. U renesansnoj

Firenci nadgledale su procvat umetničkog genija koji nikada nije prevaziđen. Nedavno su nas uvele u eru tehnoloških giganta, s pametnim telefonima i internetom koji transformišu način na koji komuniciramo sa svetom. Uloga korporacija u ovim događajima nije uvek bila pozitivna, što je razumljivo. Rimski publikani bili su poznati po svojoj pohlepi i pokvarenosti, tako da ih od tada uvek povezuju sa grešnicima iz *Biblije*. Banka „Mediči” je u Firenci javno osuđena zbog zelenaštva, a dominikanski fratar Savonarola spaljivao je predmete koji su, prema mišljenju verskih autoriteta, podsticali na greh. Tehnološke gigante napadaju na više frontova, od zloupotrebe privatnosti preko monopolskih pozicija do upravljanja slobodom govora. Ponekad su korporacije heroji. Ponekad zlikovci. Ali uvek su u žiži dešavanja.

Ova knjiga podeljena je na osam poglavlja, od kojih je svako posvećeno jednoj korporaciji. Korporacije su možda osnovni gradivni element kapitalizma. Ali nisu uvek izgledale i ponašale se kao danas. U Rimskoj republici korporacije su poslovale u okviru agrarne ekonomije i isključivo su se bavile državnim ugovorima vezanim za izgradnju puteva i prikupljanje poreza. U elizabetanskoj Engleskoj korporacije su se bavile merkantilističkom ekonomijom, posvećivale istraživanju i trgovini, i redovno upražnjavale ono što se jedino može podvesti pod gusarstvo. Danas se korporacije nadmeću u složenoj globalnoj ekonomiji, obezbeđuju zbujujući niz dobara i usluga, i imaju pristup neviđenim količinama kapitala. U ovoj knjizi istražićemo kako je došlo do te evolucije.

Pre nego što počnemo, možda bi bilo od pomoći da objasnimo pojmove o kojima će biti reči. Prvo i najvažnije, šta je zapravo korporacija? Danas o korporacijama često razmišljamo kao o sinonimima za poslovanje, ali one su zapravo posebna vrsta poslovanja s posebnom formom i strukturom. Ideja o korporaciji prvobitno je nastala u Rimskoj republici, pa je prikladno da izraz *korporacija* potiče od latinske reči *corpus* ili „telo”. Korporacija je, dakle, grupa pojedinaca inkorporiranih zakonom u jedno telo. Ono što je nekada predstavljalo skup različitih pojedinaca, sada je jedan entitet koji je u stanju da deluje i na koga se može delovati. U drugim jezicima izraz za korporaciju je bliži originalnom rimskom terminu za kompaniju, *societas*. Na italijanskom, na primer, korporacija je *societa per azioni* ili „kompanija za akcije”. To nas dovodi do druge važne karakteristike korporacija: postojanja akcija i akcionara. Činjenica da korporacije mogu da izdaju akcije javnim investitorima,

koji im zauzvrat daju novac, omogućava korporacijama da iskoriste ogromne okeane kapitala u vlasništvu javnosti u celini, a ne da ruke zavuku samo u džepove rukovodilaca kompanije. Konačno, korporacije poseduju još jednu karakteristiku koja ih čini posebno privlačnim za vođenje poslova: ograničenu odgovornost. Za razliku od partnerstava, gde protiv svakog partnera u poslu može biti podneta tužba ako posao propadne, vlasnici korporacije nemaju obavezu da zadovolje buduće finansijske potrebe kompanije. Kada akcionari kupe akcije, mogu biti sigurni da su njihovi novčanici bezbedni što se tiče poverilaca, bez obzira na to koliko posao loše ide.

Kombinacija ovih atributa pretvara korporacije u izuzetno moćne motore trgovine. U stvari, zbirka atributa je u toj meri izuzetna da je Vilijam Blekston, engleski pravnik iz osamnaestog veka, posvetio značajan deo svojih čuvenih *Commentaries on the Laws of England* da ih opiše. „Jednom stečene privilegije i imuniteti, imanja i imovina korporacije, ostaju zauvek bez ikakvog novog prenosa na nova nasledstva; jer svi pojedinačni članovi koji su postojali od osnivanja do sadašnjeg vremena, ili koji će ikada postojati, samo su jedna osoba u očima zakona – osoba koja nikada ne umire: na isti način kao što je reka Temza i dalje ista reka iako se delovi koji je čine menjaju svakog trenutka.” Ser Edvard Kouk, još jedan eminentni engleski pravnik, rekao je to jednostavnije: „Korporacije su nevidljive, besmrtno.”

Razvoj korporacije otvorio je put za stvaranje potpuno nove klase građana: kapitalista. Iako je oduvek bilo bogatih ljudi, korporacija je obezbedila novi način da bogati postanu još bogatiji. Umesto da gomilaju bogatstvo ili da ga troše na luksuz i razuzdan život, bogati su mogli da ga ulože u kompaniju. Kao akcionari u korporaciji, mogli su da sede skrštenih ruku i posmatraju kako njihova investicija iz dana u dan raste zahvaljujući trudu drugih, dok je njihov doprinos mali ili nikakav. To je dovelo do ogromne promene u prirodi poslovanja. S novom klasom kapitalista koja je imala akcije u kompanijama, ali nije učestvovala u upravljanju istim, pojavila se moćna nova sila u privredi koja je imala svoju logiku i metode. Pokazalo se da je kapitalistima često više stalo do dividendi i cena akcija nego do plata zaposlenih ili dugoročnog poslovnog uspeha. Ispostavilo se da to nije uvek bilo dobro za kompanije koje su posedovali. Takođe je stvorilo mogućnost za novu vrstu prevare. Manipulišući cenama akcija, kapitalisti su mogli da gomilaju bogatstvo jednostavno menjajući percepciju drugih o

vrednosti svojih kompanija. Poznati akcionar Britanske istočnoindijske kompanije Ser Džosaja Čajld izbio je na rđav glas jer je širio lažne glasine da je u Indiji izbio rat, što je dovelo do pada cene akcija kompanije. Zatim je jeftino kupovao čitave pakete akcija. Ta vrsta tržišne manipulacije vekovima je izazivala haos na berzama i u džepovima naivnih investitora.

Šta da kažemo o usponu ovog kapitalističkog sistema? Adam Smit je verovao da je to najbolje za sve. Čuvena je Smitova tvrdnja izneta u knjizi *Bogatstva naroda*, da „nevidljiva ruka” nadgleda tržište. Nevidljiva ruka je osigurala da sebični pojedinci, koji misle isključivo na sebe, na kraju promovišu veće dobro društva u celini. Nejasno je kako je tačno nevidljiva ruka obavljala svoj posao, ali je to obično uključivalo neku kombinaciju ponude i potražnje: nadmećući se jedna sa drugom u zadovoljavanju zahteva potrošača, korporacije su velikom brzinom isporučivale društvu potrebna visokokvalitetna dobra i usluge po razumnim cenama. Ideja o nevidljivoj ruci kapitalizma od tada zaokuplja maštu ekonomista, političara i rukovodilaca širom sveta. Stigla je čak do platformi predsedničkih kampanja, politika vlada, istraživačkog centra i belih knjiga. Svakog dana čujemo njene odjeke: „Pustite tržišta da reše problem. Potreban nam je pristup zasnovan na tržištu. To bi trebalo privatizovati.” To je navelo ekonomistu Milтона Fridmana da zaključi da „postoji jedna i samo jedna odgovornost društva u poslovanju – da koristi svoje resurse i da se bavi aktivnostima koje su osmišljene da povećavaju profit sve dok je to u okviru pravila igre”. Malo je ekonomskih teorija koje su izvršile takav uticaj na svet.

Sa druge strane, mnogi posmatrači dovodili su u sumnju koliko je nevidljiva ruka dobronamerna, pa čak i postoji li uopšte. Stotinama godina ljudi su osuđivali korporacije govoreći da su pošast za svet. Pritužbe su poznate. Beskrajni apetit za profitom tera ih da eksploatišu radnike. Potreba za sirovinama navodi ih da pustoše životnu sredinu. Nepoštene prakse štete potrošačima i podižu cene. Lista loših ponašanja je poduža i pokazala se dovoljnom hranom za kritičare. Tomas Džeferson je napisao da se nada da će „u korenu saseći aristokratiju novčanih korporacija koje se već usuđuju da odmeravaju snagu s vladom i da prkose zakonima zemlje”.

Karl Marks je napisao da su korporacije „nova vrsta parazita, u obliku promotera, spekulanta i samo nominalnih direktora; čitav sistem prevare i varanja u cilju promocije kompanija, izdavanja akcija i spekulacije akcijama”. Žalbe na pojedinačne korporacije

bile su još šarolikije. Edmund Berk, koji je pisao o Istočnoindijskoj kompaniji, zaključio je da će „ta prokleta kompanija poput zmi-je na kraju uništiti zemlje koje su je negovale u svojim nedrima“. Nedavno je novinar Met Tejbi opisao „Goldman Saks“ kao „veliku vampirsku lignju obmotanu oko lica čovečanstva, koja nemilosrdno isisava sve što miriše na novac“.

Ali možda je najtrajnija i najrazornija kritika korporacija da su koristile profit da potkopaju institucije same demokratije. One podmićuju političare da bi dobile ugovore od vlade. Angažuju lobiste da iskrivljuju javno mnjenje. Doprinosе izbornim kampanjama u zamenu za prijateljsku regulativu. Niko to nije rekao bolje od Tedija Ruzvelta. Govoreći 1910. godine u „Memorijalnom parku Džona Brauna“ u Osavatomiju u Kanzasu, objavio je da se zalaže za „fer dogovor“, a pod tim je mislio na oslobađanje vlade od „zlokobnog uticaja ili kontrole posebnih interesa“. Za Ruzvelta nije bila tajna ko manipuliše tim zlokobnim uticajem.

Korporativni rashodi u političke svrhe... predstavljaju jedan od glavnih izvora korupcije u našoj politici... Pravi prijatelj imovine, pravi konzervativac je onaj koji insistira da imovina bude sluga, a ne gospodar zajednice; koji insistira da stvorenje koje je stvorio čovek bude sluga, a ne gospodar čoveka koji ga je stvorio. Građani Sjedinjenih Država moraju efikasno da kontrolišu moćne komercijalne snage koje su prizvale.

Ruzvelt nije bio ni prvi ni poslednji lider koga je brinula velika moć koju su korporacije imale nad vladom. Vilijam Šekspir je to direktnije izrazio u *Kralju Liru*: „Oklopi zlatom greh i snažno će se pravdino koplje slomiti ne nanev nikakve štete.“

Sasvim je prirodno da su korporacije moćni politički saučesnici. Demokratske vlade bi trebalo da misle na društva koja predstavljaju – njihove interese, prioritete, ambicije. Što su korporacije postajale integralniji delovi društva, njihovi interesi su neizbežno dobijali sve veći uticaj u političkoj areni. Bilo bi još šokantnije da vlade nisu promenile politiku u skladu sa interesima ogromnih korporacija unutar svojih granica. Ali važno pitanje danas nije da li su korporacije promenile demokratiju – sigurno jesu – već koliko su je promenile i na koji način. A za mnoge posmatračе, uključujući iznenađujući broj korporativnih insajdera koji su iz prve ruke

videli nemilosrdnu moć entiteta kojima upravljaju, odgovori su definitivno negativni. Ono što je nekada stvoreno u cilju proširenja i bogaćenja republike, na kraju je počelo da joj zapoveda i da je osiromašuje.

Pošto razmotri ovu situaciju, cinik bi mogao slegnuti ramenima i pomisliti: „Naravno da su se korporacije obogatile na patnjama drugih, potkupile političare i korumpirale demokratiju”, i reći: „Šta ste drugo očekivali?” Ali istorija korporacija sugerise da ne treba da žurimo sa osudom. Pošto bi neki novi korporativni skandal ili neka nova zloupotreba izašli na videlo, društvo je uvek bilo doraslo izazovu i nalazilo rešenja. Pošto je otkriveno da kapitalisti tlače rimske provincije prikupljajući porez za vladu, car Avgust je prebacio obaveze prikupljanja poreza na carske agente. Pošto je Istočnoindijska kompanija shvatila da struktura njenih akcija podstiče sukobe među zaposlenima, stvorila je stalnu zalihu koja je bolje uskladila njihove podsticaje. Kada je krah berze 1929. razotkrio široko rasprostranjenu prevaru u prodaji akcija javnosti, Kongres je doneo zakon o hartijama od vrednosti i zakon o berzi hartija od vrednosti, koji omogućava da se kapitalisti smatraju odgovornim za obmanu javnosti. To su zapanjujuće promene u svetu kapitala, a mi ih ipak često previdamo. Danas uzimamo zdravo za gotovo da vlada, a ne korporacija, ubira naše poreze. Uzimamo zdravo za gotovo da većina korporacija ima trajne akcije, a ne profitne kamate po osnovu pojedinačnih projekata. Smatramo da korporacije moraju da pruže informacije svojim akcionarima. Ali nije uvek bilo tako.

U osnovi ove knjige je jednostavan argument. Mnogi veruju da su korporacije bezdušni entiteti posvećeni samo težnji za profitom iznad svega. Neki idu i dalje, tvrdeći ne samo da korporacije uzdižu profit iznad svih drugih obzira već i da je njihova dužnost da to rade. Obe ove grupe greše. Korporacije su od samog početka bile institucije osmišljene da promovišu opšte dobro. Od starog Rima do renesansne Firence i elizabetanske Engleske korporacije su bile radni konji republike, zaduženi za izgradnju i održavanje naprednog društva. Korporacije su javni entiteti sa javnom svrhom, kojima se daju posebna prava i privilegije upravo zato što vlade veruju da će doprineti veličini svojih nacija. Iako ponekad – možda čak i često – odstupaju od ove svrhe, njihova prvobitna i trajna opravdanost je sposobnost da promovišu dobro svih.

Adam Smit, otac kapitalizma, to je razumeo. U retko čitanom odlomku *Bogatstva naroda* u kojem je artikulisao svoju viziju

nevidljive ruke, postarao se da pruži važno upozorenje o kapitalizmu kao leku za sve. Nevidljiva ruka nije nepogrešiva. „Upravljajući (svojom) industrijom na način na koji njeni proizvodi mogu biti od najveće vrednosti, on za cilj ima samo sopstvenu dobit; i on se u ovom, kao i u mnogim drugim slučajevima, rukovodi nevidljivom rukom da promoviše cilj koji nije bio deo njegove namere”, napisao je Smit. „Niti je uvek gore za društvo što nije bilo deo toga. Prateći sopstveni interes, on često efikasnije promoviše interes društva nego kada zaista namerava da ga promoviše.” Taj odeljak je izuzetan po onome što ne kaže. Smit ne kaže da pojedinci koji u svemu traže profit uvek promovišu veće dobro. On samo kaže da to često rade. Što je još važnije, jasno kaže da je motiv profita samo sredstvo za postizanje cilja, a ne cilj sam po sebi. Dozvoljavamo firmama da profitiraju od svojih napora jer verujemo da ćemo na kraju svi imati koristi od toga. Prema Smitovom mišljenju, firme imaju javnu svrhu, a ta svrha je unapređenje javnog dobra.

Veza između korporacija i javnog dobra, istorijski gledano, bila je mnogo jasnija nego danas. U početku su korporacije morale da upute pismenu molbu monarhu ili vladi da im izdaju povelju. Da bi im bila odobrena, morali su da ubede državu da njihov cilj nije samo zarada već i korist same države. Istočnoindijska kompanija obećala je kraljici Elizabeti I 1600. godine da će delovati „za čast ovog našeg kraljevstva Engleske, kao i za poboljšanje naše nautike”. Povelju je usred građanskog rata Kongres dodelio „Junion Pacific” železnici. Transkontinentalna železnica, tvrdile su pristalice kompanije, povezala bi podeljenu naciju.

U prošlom veku izgubili smo iz vida pravi duh korporativnog preduzeća. Uzdigli smo profit od sredstva koje vodi do cilja na sam cilj. Za ovu promenu delimično je kriva izmena zakona: od dvadesetog veka korporacije više nisu morale da traže povelje od monarha već je bilo dovoljno da samo podnesu papirologiju lokalnim vlastima. Korporacije više nisu morale da opravdavaju svoje postojanje. Ali još je važnije što je tu promenu diktirala politika. Egzistencijalni izazov koji su predstavljali komunizam i hladni rat primorao je zapadne nacije da udvostruče svoje verovanje u vrline kapitalizma.

Korporacije više nisu smatrane manjkavim, ali korisnim strukturama za kanalisanje ljudskih napora, kako ih je video Adam Smit, već pre kao odlika zapadnjačkog života – ona koja nas izdvaja od neprosvećenih građana komunističkog bloka. Demokratija i

kapitalizam postali su sinonimi. Kao rezultat toga, korporacije su od alata postale heroji. One su nas definisale, a mi smo ih, zauzvrat, obožavali.

Ali ova revolucija u istoriji korporacija iznedrila je opasne posledice. Korporacije su rasle i umnožavale se, a ipak se od njih retko tražilo da javno iznose razloge za svoje odluke. Tržišni moral ustupio je mesto tržišnoj efikasnosti. Ako je kompanija profitabilna, ona mora biti efikasna, a efikasnost je ono što tražimo. To verovanje ne odnosi se samo na društvo već i na same vođe korporacija. Takođe je došlo do toga da poslovni lideri manje razmišljaju o velikim problemima društva i da se intenzivnije koncentrišu na sticanje profita. To je doprinelo rastu finansijskog kapitalizma, vrste korporativne aktivnosti posvećene finansijskom inženjeringu, a ne materijalnoj proizvodnji. Takođe je promovisalo etos Silicijske doline „Brzaj i razbijaj”, koji vrednuje brzi tehnološki rast umesto odgovornog ponašanja. I dok korporativni lideri povremeno govore o svojoj ulozi čuvara javnog interesa, čini se da, uz nekoliko značajnih izuzetaka, sve manje veruju u to. Sada smo svedoci da korporacije i titani koji ih vode raspoložu nezamislivom količinom bogatstva i moći – većom nego što bi se moglo zamisliti u vreme Istočnoindijske kompanije. Ali zato smo napustili osnivačku svrhu korporacije kao oruđa za procvat društva. Ovo je opasan trenutak. Sa razvojem korporacija razvijali su se i načini na koje su beskrupulozni rukovodioci uspevali da „pobede sistem” ne bi li izvukli bogatstvo od drugih. Šta će se desiti u sledećem poglavlju globalne ekonomije zavisi od toga možemo li da se vratimo prvobitnoj nameri korporacije ili smo nepovratno potonuli u močvaru maksimizacije profita po svaku cenu.

U OVOJ KNJIZI NASTOJIM DA OPIŠEM SVET KORPORACIJA. TO JE SVET koji sam proučavao tokom cele svoje karijere.

Po diplomiranju na pravnom fakultetu na Harvardu, radio sam kao saradnik u grupi za spajanja i akvizicije (M&A) kompanije „Salivan & Kromvel” (S&C), jedne od najpoznatijih advokatskih firmi na Volstritu. Njeni advokati su bili savetnici prilikom izgradnje Panamskog kanala i osnivanja kompanije „US stil”. Iz njenih redova potekli su neki od sudija vrhovnog suda, šefova „Centralne obaveštajne agencije” i državnih sekretara. Danas savetuje neke od najvećih svetskih korporacija u vezi s najznačajnijim transakcijama. U vreme dok sam tamo bio zaposlen, radio sam na nekim od tih

poslova. Iako sam na kraju napustio advokatsku kancelariju radi karijere u akademskoj zajednici, uvek ću biti zahvalan na prilici koju mi je pružila da iznutra sagledam rad korporacija i vidim šta ih pokreće i šta žele.

Ideju za ovu knjigu dobio sam dok sam radio u firmi. Bio je radni dan, oko jedan sat posle ponoći. Sedeo sam u kancelariji na trideset šestom spratu, domu čuvene M&A grupe „S&C”. Ostaci tajlandske večere, za koju će mi firma vratiti novac, ležali su razbacani po stolu. Na zidu iznad moje glave visila je Rotkova slika. Moj kolega je završio za taj dan i otišao, i kancelarija je bila sablasno tiha. Bio sam pod stresom i umoran, i pošto sam pregledao na brzinu nažvrljanu listu obaveza, shvatio sam da imam još nekoliko sati posla pre nego što i sâm budem mogao da krenem kući. U trenutku egzistencijalne krize odgurnuo sam stolicu i otišao do prozora. Mogao sam da vidim Kip slobode kako sija u daljini. Ispod je dokoličario dugačak niz crnih automobila čekajući da saradnike odvezu kući. Bilo je nečeg veličanstvenog u svemu tome, ali takođe sam imao osećaj da me guši.

Pitao sam se šta je stvorilo sve ovo? Kako smo došli do ovde – do toga da cela jedna generacija pametnih, savesnih mladih ljudi svaki budni trenutak tokom dana posvećuje ostvarivanju interesa korporacija? Šta je sve to značilo? Ovaj trenutak jasnoće pomogao mi je da razumem potrebu za ovom knjigom. Treba ispričati priču o korporacijama – staviti ih u njihov istorijski kontekst i pokazati kako su evoluirale u ono što su danas, pa šta bude. Njihova priča nam pomaže da razumemo naše priče.

Na kraju sam napustio advokatsku kancelariju „Salivan i Kromvel” i postao profesor prava. Sada držim časove o temama kao što su korporativno pravo, spajanja i akvizicije, i međunarodno poslovanje. Pričam anegdote o svom iskustvu na Volstritu. Savetujem studente koliko je to u mojoj moći kako da se kreću u tim svetovima u kojima dominiraju korporacije. Ali nikada nisam zaboravio one veće ideje koje su bile ispod površine. Svake godine na kursu o korporativnom pravu prvo predavanje otvaram jednostavnim pitanjem koje postavljam svojim studentima: Koja je svrha korporacije? Ogromna većina odgovori da je to „ostvarivanje profita”. Kada ih pritisnem, ponekad objasne da je njena svrha „ostvarivanje profita za akcionare”. To je, kako saznajemo tokom semestra, manje-više tačan odgovor prema savremenom zakonu: sudovi su u više navrata smatrali da generalni direktori imaju obavezu da štite interese

akcionara iznad svih drugih i da su akcionari pre svega zainteresovani za profit. Ali kao što ćemo videti u ovoj knjizi, iz istorijske perspektive to je definitivno pogrešno. Za kraljicu Elizabetu I bilo bi veliko iznenađenje da je izdala povelju Istočnoindijskoj kompaniji da bi ova napunila džepove grupe londonskih trgovaca, ili za Abrahama Linkolna da je osnovao železnicu „Junion Pacifik” kako bi se obogatilo nekoliko bostonskih kapitalista. Oni su težili nečem mnogo većem i važnijem – opštem dobru svojih nacija.

Nadam se da će ovaj rad postati svojevrsan vodič. Da će razjasniti na koje načine su korporacije tokom vremena evoluirale u ono što su danas. Da će pokazati gde su procvetale, a gde posrnule. Da će pokazati gde su oplemenile, a gde pokvarile. Ali što je najvažnije, da se vratimo na Dikensovu mudrost, istražiće komplikovanu, konfliktnu i stalno promenljivu ulogu koju korporacije igraju u stvaranju i održavanju „bogatstva, sreće, udobnosti, slobode, samog postojanja slobodnih i velikih ljudi”.

1.

CORPUS ECONOMICUS

GODINE 215. PRE NOVE ERE CARSTVA SU RATOVALA. RIM I KARTAGINA, dve velike sile Sredozemlja, uvučene su u žestoku borbu za opstanak. Epski sukob se prostirao od obala Španije do kopna Grčke i peska Tunisa. Zahvatio je narode Galije, Numidije, Makedonije i Sirakuze. Pobjednik bi polagao pravo na ogromne delove Evrope, Afrike i Azije. Gubitnik bi mogao biti zbrisan s lica zemlje. To je bilo ni manje ni više nego takmičenje za budućnost zapadnog sveta.

Rat je besneo decenijama, ali sada se, pod vođstvom Hanibala, kartaginskog generala i vojnog genija, Kartagina našla na ivici pobjede. U rizičnom manevru Hanibal je 218. pre nove ere prešao preko Alpa u Italiju na čelu ogromne vojske sastavljene od teške pešadije, konjice i slonova. Ubrzo je porazio niz rimskih vojski koje su mu pohitale u susret. U bici kod Trebije, a zatim i bici kod Trazimenskog jezera, naneo je poraze Rimskoj republici, uz minimalne gubitke po sopstvenu vojsku. A onda, u svojoj najšokantnijoj pobjedi, u bici kod Kane, pobjedio je najveću vojsku koju je rimska republika ikada okupila, ogromnu snagu od osamdeset šest hiljada ljudi. Rimski gubici su bili ogromni, oko sedamdeset šest hiljada ubijenih i deset hiljada zarobljenih. Dvadeset posto vojno sposobnih ljudi u Rimu poginulo je u jednom danu borbe, uključujući osamdesetoricu od trista senatora republike. Posle toga je Hanibal slobodno krstarilo južnom Italijom, harajući selima, pretražujući polja i podižući trupe iz njenih gradova. Rimski saveznici, videvši da vetar sada duva u korist Kartagine, masovno su prelazili na njegovu stranu. Stvari su izgledale strašno za mladu republiku.

Priča o tome kako se Rim oporavio od ovih poraza da bi oterao Hanibala iz Italije i na kraju uništio njegovu vojsku poznata je svakom studentu antičke istorije. Rimljani su usvojili čuvenu „fabijansku strategiju“, izbegavali su velike, isplanirane bitke koje su desetkovala njihove snage u prethodnim borbama i umesto toga

upuštali su se samo u male okršaje, produžavajući rat i zadržavajući Hanibala i njegovu vojsku podalje od kuće na neodređeno vreme. Talentovani rimski komandant Scipion Afrikanac izvojevao je pobeđe u velikim bitkama u Španiji protiv kartaginskih snaga, a zatim je, umesto da se suprotstavi Hanibalu u Italiji, otplovio za Afriku, gde je ugrozio sâm grad Kartaginu. Primoran da napusti Italiju i brani svoju domovinu, Hanibal je na kraju doživeo poraz od Scipiona u bici kod Zame.

U ovom sukobu je manje poznata uloga kapitalista, koji su omogućili Rimu da istraje u ratnim naporima. Godine 215. pre nove ere, dok Hanibal slobodno krstari Italijom, Publije Kornelije Scipion (otac Scipiona Afrikanca) poslao je Senatu pismo s lošim vestima iz Španije. Njegovoj vojsci su očajnički bile potrebne zalihe i neće još dugo moći ni da plaća ni da hrani trupe. Ako mu Rim ubrzo ne pošalje namirnice, pisao je, izgubiće i vojsku i celu Španiju. Ali pošto je rimska riznica bila gotovo prazna, Senat nije mogao da mu obezbedi ono što mu je bilo potrebno. Kao krajnje sredstvo, Senat je uputio očajnički poziv građanima Rima: ako bi građani snabdeli Scipionove trupe odećom, žitom i opremom iz sopstvenih džepova, novac bi im bio vraćen iz rimske blagajne kada se ona napuni. Na poziv su odgovorile tri kompanije (ili *societates*, na originalnom latinskom), od ukupno devetnaest, koje su pristale da isporuče neophodne namirnice. Zauzvrat su samo tražile da budu oslobođene vojne službe i da im se, ako izgube teret na moru, bilo zbog oluje ili napada neprijatelja, nadoknadi gubitak (činjenica da nisu tražili sličnu garanciju za svoj teret na kopnu sugeriše da su čuveni rimski putevi bili dobro zaštićeni). Senat je pristao na njihove uslove.

Kompanije su ispunile svoje obećanje. Livije je u svojoj *Istoriji Rima od osnivanja grada* napisao: „Kao što su sve zalihe bile velikodušno ugovorene, tako su isporučene s velikom tačnošću i ništa nije bilo dato vojnicima manje velikodušno nego kao kada su snabdevani ranije, iz bogate riznice.” Dobivši zalihe, Scipion i njegov brat mogli su da pređu u ofanzivu. Porazili su snage Hazdrubala, Hanibalovog brata, u nekoliko bitaka i taj niz pobeđa ubedio je „gotovo sav narod Španije” da okrene leđa Kartaginjanima i uđe u savez s Rimskom republikom. Livije je napisao da je dotični događaj poslužio kao svedočanstvo o vrlini rimskog građanstva, napomenuvši da privatne kompanije koje su uskočile da snabdeju vojsku nisu to učinile iz nedostojne želje za profitom već iz osećaja

dužnosti prema svojoj zemlji. „Taj karakter i ljubav prema domovini”, rekao je Livije, „podjednako su prožimali sve redove.”

Ali ako ostavimo po strani ono što ovaj događaj govori o karakteru rimskih građana, on takođe baca svetlo na još jednu važnu karakteristiku rimskog sveta: moć njegove privrede i privatnog preduzeća. Sama činjenica da je grupa od samo tri kompanije mogla da obezbedi neophodne zalihe za vojsku Publija Kornelija Scipiona u Španiji sugerise da su ove kompanije predstavljale značajna preduzeća. Mora da su imale pristup kapitalu, žitu, odeći, brodovima, pomorcima i još mnogo čemu. Morali su biti dobro uhodani u tkivu rimskog društva ako je rimski Senat odlučio da im ponudi ugovore. A njihova intervencija promenila je tok rata.

Bio je to izuzetan trenutak u istoriji Rimske republike. Vladu, koja je bila na ivici kolapsa, spasla je grupa moćnih rimskih kompanija. I tako je, kao što je Livije napisao, neko vreme tokom jedne od najozbiljnijih kriza „Republika opstajala zahvaljujući privatnom novcu”.

DANAS KORPORACIJU DEFINIŠEMO KAO POSLOVNI SUBJEKT KOJI POSEDUJE određeni skup osobina. Ima akcionare. Traje neodređeno vreme. Svojim vlasnicima daje ograničenu odgovornost. Tretira se kao osoba – bar u onoj meri u kojoj je ovlašćena da obavlja transakcije i koristi sopstveni račun. I kao što je sudija vrhovnog suda Entoni Kenedi objasnio u svojoj čuvenoj odluci u predmetu Ujedinjeni građani protiv Federalne izborne komisije, korporacije čak imaju ustavno pravo na slobodu govora. Korporacije se lako prepoznaju po svojim nazivima – završavaju se na „Inc.”, „Corp.” ili „Co.” ili nekom od varijacija istih.

Rimska korporacija je, međutim, izgledala znatno drugačije. Bavila se isključivo državnim ugovorima, stvarima kao što su izgradnja puteva, prikupljanje poreza i podrška vojsci. Njima je upravljala jedna društvena klasa – rimski vitezovi. Lična imovina vlasnika nije bila zaštićena od odgovornosti. I bila je izuzetno ratoborna. Njeni rukovodioci često su optuživani da lobiraju za nova rimska osvajanja.

Međutim, nasleđe rimske korporacije govori nam nešto i o tome zašto su korporacije opstale i zašto su danas takve kakve jesu. Rimska država i rimska korporacije bile su bliski partneri u velikom

projektu: izgradnji prosperitetnog društva u procvatu. Rimska republika je korporacijama davala posebna prava i privilegije u zamenu za njihove usluge Republici. Odnos je bio obostrano koristan. Privilegije su povećale efikasnost i stabilnost poslovnog preduzeća, koje je zauzvrat moglo efikasnije i pouzdanije da služi državi.

Dante Aligijeri je u *Monarhiji* napisao o Rimljanima: „Taj sveti, pobožni i slavni narod potisnuo je svaku pohlepu koja je štetna za zajednicu zarad univerzalnog mira i slobode; u toj meri da se čini da su žrtvovali sopstvenu prednost da bi obezbedili opšte blagostanje čovečanstva.” Genije Dante ovde je pogrešio. Rimljani su tokom svoje istorije ispoljili dosledan i ponekad zapanjujući apetit kada su bogatstvo i raskoš u pitanju, s jedne strane, i nasilje i okrutnost, sa druge. Najveći osvajač Rima Julije Cezar jednom je prihvatio predaju buntovnog grada u Galiji, a onda odsekao šake svim muškarcima podobnim za vojsku koje je našao u njemu. Najbogatiji čovek Rima Marko Licinije Kras oformio je privatno odeljenje za gašenje požara koje bi se po izbijanju požara pojavilo na licu mesta i odbilo da ugasi vatru sve dok mu vlasnik ne proda kuću za siću. Najistaknutiji rimski državnik Katon Stariji bio je svedok rastućeg prosperiteta susednog grada Kartagine i sve potonje govore, bez obzira na temu, završavao je rečenicom *Carthago delenda est* – Kartagina mora biti uništena. Za Danteovo verovanje da je Rim potisnuo svaku pohlepu i žrtvovao se za opšte dobro čovečanstva bila je potrebna vrhunska mašta.

Ali Danteovo mišljenje o starom Rimu krije i važnu istinu koja se često zanemaruje. Iako Rimljani možda nisu eliminisali pohlepu ili veliku želju za sticanjem, i te kako su bili svesni važnosti mobilisanja zarad javnog dobra. Veza između poslovanja i vlade u Rimskoj republici toliko je jaka da u pojedinim trenucima u istoriji ta razlika potpuno nestaje, kao što je to bio slučaj tokom Drugog punskog rata kada je, kako je pisao Livije, država nastavila da postoji samo zahvaljujući privatnim sredstvima. Posao je uvek igrao ključnu ulogu u rimskim ratovima, kako u njihovom produžavanju tako ponekad i u njihovom podsticanju. S vremenom je taj odnos između privatnog poslovanja i javne uprave doveo Rim do toga da razvije razrađene i sofisticirane mehanizme koji omogućavaju preduzećima da pokušaju da ostvare sopstveni profit na način koji je takođe od koristi i samoj imperiji. Sve dugujemo Rimljanima, od jezika do vlasti i zakona. Stoga ne bi trebalo da čudi što im dugujemo i ideju o korporaciji.